

ภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมอีสานที่ปรากฏในผลงานของสวิง บุญเจิม

Reflecting the Northeastern Sociocultural with Special Reference to Sawing Boonjerm's Work

¹วิทยา ทาตอง, ²โกวิท พิมพวง และ ³วิไลศักดิ์ กิ่งคำ

¹Wittaya Tatong, ²Kowit Pimpuang และ ³Wilaisak Kingkham

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Faculty of Humanities, Kasetsart University, Thailand.

E-mail: ¹wittaya.wi@ku.th, ²bigko009@hotmail.com, ³wilaisak.k@ku.th

Received July 28; Revised September 3, 2024; Accepted October 9, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมอีสานที่ปรากฏในผลงานของสวิง บุญเจิม เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ แบบพรรณนาวิเคราะห์ การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ได้แก่ ผลงานที่เกี่ยวข้องกับสังคมและวัฒนธรรมอีสาน จำนวน 8 เล่ม ผลศึกษาภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมอีสานที่ปรากฏในผลงานของสวิง บุญเจิม พบ 2 ประเภท คือ 1) วัฒนธรรมทางวัตถุ ได้แก่ ภาพสะท้อนชีวิตความเป็นอยู่ ด้านสรรพสิ่งและสิ่งมีชีวิต ด้านอาหารการกิน ด้านการละเล่น ดนตรี และด้านการทำมาหากิน 2) วัฒนธรรมทางใจ ได้แก่ ภาพสะท้อนประเพณี สะท้อนชนบประเพณีแต่งงาน ประเพณีการบวช ประเพณีเกี่ยวกับงานศพ ประเพณีสู่ขวัญ ภาพสะท้อนความเชื่อสะท้อน ความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์ ความเชื่อความฝัน และภาพสะท้อนกฎระเบียบทางสังคม สะท้อน หลักปฏิบัติสำหรับผู้ปกครอง ต้องเป็นผู้มีความเที่ยงธรรม ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ยึดหลักพรหมวิหาร 4 การตั้งตนไว้ชอบ และการไม่โอ้อวดและหลงตน หลักปฏิบัติสำหรับพระสงฆ์ หลักปฏิบัติสำหรับบุคคลทั่วไป ชาวอีสานยึดถือเป็นหลักปฏิบัติ ประกอบด้วย การถือศีลปฏิบัติธรรม การรู้จักประมาณตน การยึดหลักจารีต และการวางแบบแผนพฤติกรรม

คำสำคัญ: ภาพสะท้อน; สังคมและวัฒนธรรมอีสาน; สวิง บุญเจิม

Abstract

The purpose of this research is to study reflection of the northeastern socio-culture according to Sawing Boonjerm's Work. This is qualitative research using descriptive analytics, purposive sampling of academic textbooks representing northeastern socio-culture. The results of the study of academic textbooks according to Swing Boonjem's works were found in 2 primary types: 1) Material Culture including reflections on the living conditions, encompassing both non-living and living entities, food, entertainment, music, and livelihood 2) Spiritual Culture that consists of reflection of traditions and customs, including marriage traditions, ordination ceremonies, funeral rites, and spiritual blessing ceremony. It also reflects beliefs, including those

related to Buddhism, spirits, animals, and dreams. Additionally, it reflects societal regulations, such as the principles for rulers, which emphasize fairness, non-exploitation, adherence to the Four Brahmaviharas, righteousness, and humility. There are also principles for monks and individuals, including the observance of precepts, meditation practice, self-moderation, adherence to traditional customs, and setting behavioral standards.

Keywords: Reflections; the Northeastern Sociocultural; Sawing Boonjerm

บทนำ

ภาคอีสานเป็นภูมิภาคที่มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่โดดเด่น มีประวัติศาสตร์และความเป็นมาอันยาวนาน ซึ่งได้หล่อหลอมให้เกิดอัตลักษณ์เฉพาะตัวของชาวอีสาน (สุวิทย์ ชีรสาคัด, 2557) อย่างไรก็ตาม ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา สังคมและวัฒนธรรมอีสานได้เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจากกระแสโลกาภิวัตน์และการพัฒนาประเทศ ส่งผลให้วิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวอีสานเริ่มเปลี่ยนแปลงไป (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2560)

ในบริบทดังกล่าว วรรณกรรมและงานศิลปะจึงมีบทบาทสำคัญในการบันทึกและสะท้อนภาพสังคมและวัฒนธรรมอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลงานของศิลปินพื้นบ้านอีสานที่มีชื่อเสียง อย่างเช่น สวิง บุญเจิม ซึ่งเป็นนักเขียนและศิลปินที่มีผลงานโดดเด่นในการถ่ายทอดวิถีชีวิตและวัฒนธรรมอีสานผ่านงานเขียนและภาพวาด ผลงานของสวิง บุญเจิม ไม่เพียงแต่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์และทัศนศิลป์เท่านั้น แต่ยังเป็นบันทึกทางสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญของภาคอีสานอีกด้วย

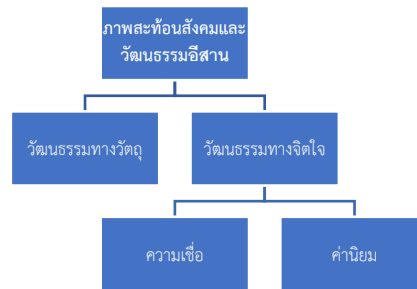
การศึกษาภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมอีสานที่ปรากฏในผลงานของสวิง บุญเจิม จึงมีความสำคัญในหลายมิติ เป็นการศึกษาและบันทึกมรดกทางวัฒนธรรมของภาคอีสานผ่านมุมมองของศิลปินท้องถิ่น ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจวิถีชีวิต ความเชื่อ และค่านิยมของชาวอีสานได้อย่างลึกซึ้ง การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอีสานในช่วงเวลาที่ผลงานถูกสร้างสรรค์ขึ้น จะช่วยให้เห็นพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงของสังคมอีสานในมิติต่างๆ

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมอีสานที่ปรากฏในผลงานของสวิง บุญเจิม

การทบทวนวรรณกรรม

การวิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมอีสานผู้วิจัยใช้กรอบการวิเคราะห์ผลงานของของ พระยาอนูมานราชชน (ยง เสฐียรโกเศศ) (2480) กระบวนศึกษาธิการ (2560) และ ภาวิณี พนมวัน ณ อยุธยา (2564) สรุปเป็นกรอบดังแผนภาพต่อไปนี้

ประเภทของสังคม และวัฒนธรรม

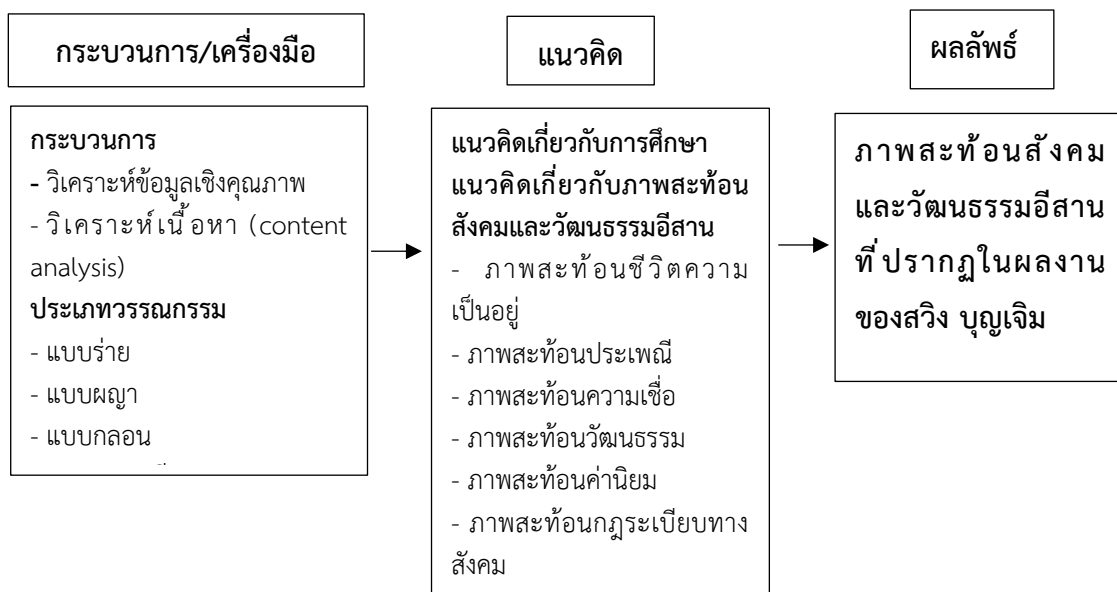
พระยาอนูมานราชน (ยง เสฐียรโกเศศ) (2496) แบ่งประเภทวัฒนธรรมอย่างกว้างๆ ไว้ 2 ประเภท คือ

1) วัฒนธรรมทางวัตถุ เป็นเรื่องเกี่ยวกับสுகาย เพื่อได้อยู่ดีกินดีมีความสะดวกความสบายในการครองชีพ วัฒนธรรมประเภทนี้ ได้แก่สิ่งความจำเป็นเบื้องต้นในชีวิต 4 อย่าง และสิ่งอื่นๆ เช่นเครื่องมือ เครื่องใช้ ยานพาหนะ ตลอดจนเครื่องอาวุธ ยุทโธปกรณ์ ที่เป็นเครื่องป้องกันตัวก็สงครามที่เข้าอยู่ในประเภทนี้ได้

2) วัฒนธรรมทางจิตใจ หมายถึง สิ่งที่ทำให้ปัญญาและจิตใจมีความเจริญงอกงามได้แก่การศึกษาวิชาความรู้ อันบำรุงความคิดทางปัญญา ศาสนา จรรยา ศิลปะ วรรณคดี กฎหมายระเบียบประเพณี ซึ่งส่งเสริมความรู้ทางจิตใจให้งอกงามหรือให้สบายใจ

กรอบแนวคิดการวิจัย

การใช้ภาษาเพื่อสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมอีสาน: กรณีศึกษาผลงานของสวิง บุญเจิม เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยตามแนวคิดการศึกษาภาษาและการศึกษาภาพสะท้อนทางสังคม โดยมีรายละเอียดดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลหนังสือ งานวิจัย และบทความต่างๆ เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการวิเคราะห์

เก็บรวบรวมข้อมูลการใช้ภาษา และภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมอีสานในผลงานของสวิง บุญเจิม จากผลงานทั้ง 8 เรื่องที่คัดเลือกเป็นกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ เสียเคราะห์ตนเองและผู้อื่น ตำรามรดกอีสาน 2 (2535), ทำนายฝัน (2535), ผญา ตำรามรดกอีสาน 3 (2537), ธรรมสร้อยสายคำ ว่าด้วยกำเนิดประเพณีต่าง ๆ มรดกอีสาน 8 (2538), ของอึกษา (2539), ความผูกพัน, ความสอนปู่ย่า-ตายาย-สะใภ้เขย มรดกอีสาน 10 (2542), ความกลมกลืน (2548), หนังสือแก้อุบารห์ 8 ประการ (ม.ป.ป.)

วิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมอีสาน ที่ปรากฏในผลงานของสวิง บุญเจิม จะยกข้อความจากเนื้อเรื่อง จะใช้การยกข้อความ พร้อมทั้งบอกชื่อเรื่องและเลขหน้า ไว้ด้านล่างฝั่งขวา ผู้ศึกษาใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยนำข้อมูลทั้งที่ได้จากการจดบันทึกข้อมูล ในผลงานของสวิง บุญเจิม แล้วทำการจัดระบบหมวดหมู่เพื่อสรุปประเด็นเกี่ยวกับการใช้ภาษา และภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรม และนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ด้วยแนวคิดทฤษฎี เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยนำเสนอรายงานการวิจัย (Research report) ด้วยรูปแบบการวิจัยเชิงพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis)

ผลการวิจัย

ภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมอีสานที่ปรากฏในผลงานของสวิง บุญเจิม

จากการศึกษาผลงานของสวิง บุญเจิม ทั้ง 8 เรื่องพบภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมอีสานที่ปรากฏในผลงาน แบ่งเป็น 2 ประเภท พระยาอนูมานราชชน (ยง เสฐียรโกเศศ) (2480) ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ และวัฒนธรรมที่ทางใจ ดังรายละเอียดต่อไปนี้ดังต่อไปนี้

1. วัฒนธรรมทางวัตถุ

วัฒนธรรมทางวัตถุ เป็นเรื่องเกี่ยวกับสுகาย เพื่อได้อยู่ดีกินดีมีความสะดวกความสบายในการครองชีพ วัฒนธรรมประเภทนี้ ได้แก่ สิ่งความมาเป็นเบื้องต้นในชีวิต 4 อย่าง และสิ่งอื่น ๆ เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ ยานพาหนะ ตลอดจนเครื่องอาวุธ ยุทธโศปกรณ์ ที่เป็นเครื่องป้องกันตัวก็สังเคราะห์เข้าอยู่ในประเภทนี้ได้ จากการศึกษาผลงานของสวิง บุญเจิม พบภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมอีสานประเภท วัฒนธรรมทางวัตถุ 5 ด้าน ได้แก่ ภาพสะท้อนชีวิตความเป็นอยู่ ด้านสรรพสิ่งและสิ่งมีชีวิต ด้านอาหารการกิน ด้านการละเล่น ดนตรี ด้านการทำมาหากิน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) ภาพสะท้อนชีวิตความเป็นอยู่

ภาพสะท้อนชีวิตความเป็นอยู่ พบว่ามีการกล่าวถึงลักษณะภูมิประเทศที่อยู่อาศัยของวัฒนธรรมความเป็นอีสานไว้อย่างชัดเจน มักจะอาศัยอยู่ในพื้นที่ห่างไกลจากตัวเมือง บ้างก็อยู่ในป่าลึก การเดินทางไม่สะดวกสบาย และมีวิถีชีวิต วัฒนธรรมแบบดั้งเดิม อีกทั้งยังดำรงชีวิตอยู่ในระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมที่อยู่ตามธรรมชาติ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(1) ด้านระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมที่อยู่อาศัย

ระบบนิเวศ หมายถึง สังคมของสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ กับถิ่นอาศัย ซึ่งได้แก่สภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่เป็นทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต บางครั้งอาจเรียกว่า “สิ่งแวดล้อม” อันเป็นสรรพสิ่งที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็น 2 องค์ประกอบใหญ่ๆ คือ สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ ได้แก่ มนุษย์ สัตว์ พืช และสิ่งมีชีวิตขนาดเล็ก และอีกองค์ประกอบหนึ่งคือสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ คือ ดิน น้ำ ป่าไม้ อากาศ แสงแดด และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ สิ่งก่อสร้าง โบราณสถาน ศิลปกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม เป็นต้น (พิพัฒน์ ประเสริฐสังข์, 2567)

จากการศึกษาผลงานของสวิง บุญเจิม พบว่า ได้นำเสนอภาพของระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกับบรรดาผู้คนในลักษณะและรูปแบบที่หลากหลายแตกต่างกัน ซึ่งบางครั้งเป็นถิ่นที่อยู่อาศัย แหล่งทำมาหากิน ของสังคมอีสาน ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1

มองบ่เห็น	หมู่บ้าน	แสนเอ้าอั้งโน
ตาเถรเฒ่า	บ่มีเสา	เดินต่อ
เถรก็	ลัดป่าไม้	ไปหน้าบ่ถอย
ขึ้นโคกค้อย	สูงต่ำ	ไปนำเขา
พอประมาณ	เมื่อยแขน	ครวแค้น
ก็จึงไป	เถิงพื้นปฐพี	เพียงฮาบ
ก็หาก	เป็นเดินกว้าง	เถรเฒ่าจั่งพักเซา
ก็มีภูฐานเฒ่า	เซามีแสง	แล้วออกย่าง

(ธรรมคำสร้อยสายคำว่าด้วย กำเนิดประเพณีต่างๆ)

จากตัวอย่าง ธรรมคำสร้อยสายคำว่าด้วย กำเนิดประเพณีต่างๆ แสดงให้เห็นความยากลำบากและการต่อสู้กับธรรมชาติ จากข้อความ "มองบ่เห็น หมู่บ้าน แสนเอ้าอั้งโน" สะท้อนถึงความยากลำบากในการเดินทาง และการหาทางไปในพื้นที่ชนบทอีสาน ที่บางครั้งต้องผ่านป่าเขาและพื้นที่ที่ไม่คุ้นเคย "ตาเถรเฒ่า บ่มีเสา เดินต่อ" แสดงถึงความมุ่งมั่นและความอดทนในการเดินทาง แม้จะยากลำบากเพียงใดก็ไม่ย่อท้อ สะท้อนการเดินทางและการใช้ชีวิตในชนบท จากข้อความที่ว่า "เถรก็ ลัดป่าไม้ ไปหน้าบ่ถอย ขึ้นโคกค้อย สูงต่ำ ไปนำเขา" แสดงถึงการเดินทางที่ต้องผ่านภูมิประเทศที่หลากหลาย ทั้งขึ้นเขาลงห้วย และการต้องลัดเลาะผ่านป่าไม้ "พอประมาณ เมื่อย แขน ครวแค้น" สะท้อนถึงความเหนื่อยล้าจากการเดินทางที่ยาวนานและการต่อสู้กับอุปสรรคที่พบเจอระหว่างทาง

(2) ด้านสรรพสิ่งและสิ่งมีชีวิต

จากการศึกษาค้นคว้างานของสวิง บุญเจิม ผู้ศึกษาพบว่าในเนื้อหาได้มีการนำเสนอเนื้อหาอธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนคนในสังคมอีสานกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ โดยเฉพาะ สรรพสัตว์นานาชนิดที่อาศัยอยู่ร่วมกันในพื้นที่ธรรมชาติรังสรรค์ขึ้น อันเป็นที่อยู่อาศัยของบรรดากลุ่มชนนั้นๆ บางครั้งความผูกพันระหว่างมนุษย์กับสัตว์นั้นอยู่ในลักษณะพึ่งพาอาศัยกันและกัน โดยเฉพาะมนุษย์ได้ใช้ประโยชน์จากสัตว์ซึ่งมิได้เป็นเพียงแหล่งอาหารเท่านั้น แต่ยังเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิตของผู้คนในกลุ่มชนนั้นๆ ดังตัวอย่าง

ดังตัวอย่างที่ 2

...นอนสาเดื่อหล้า หลับตาแม่ลิกล่อม

แมวโพงเอ๋ย	ขบแก้ม	คนเดื่อ
ไผ่นอน	แมวโพง	ขบแก้ม
นอนหัวแย้ม	แมวน้อย	ตบตา
หมาอีมา	ลักกิน	ข้าวหมา
แม่มันดำ	คืบคืบ	คืบตาย
แมงจिनาย	ได้ไหม	สองเส้น
แมงบั้งเต็น	ได้เส้น	ถ่องเดียว
ตึกแต่นเขียว	มันอวด	ชาติดี
แมงจิ้งหรีด	ฮ้องอยู่	ในหลุ่ม

ฝูงนกมูม	หากิน	เทองกกไม้
ฮ้องอยู่ใกล้	นั่นแม่น	เสียงแมงซอน
นอนฟังไป	กะหลับลง	จ้วย ๆ
ต้มข้าวถ้วย	ให้คนป่วย	เขากิน
ฝนตกริน	กบเขียด	อึ้งฮ้อง
พายเอาฮ้อง	ได้เขียด	ได้ปลา
เจ้านอนสา	แม่ลี	ไปได้เขียด....

(ความกล่อมลูก 8)

จากตัวอย่างความกล่อมลูก แสดงถึงความผูกพันระหว่างมนุษย์กับสัตว์ในสังคมอีสาน จากตัวอย่างดังกล่าวไม่เพียงแค่บอกเล่าเรื่องราวการใช้ชีวิตประจำวันในสังคมอีสาน แต่ยังสะท้อนถึงความสัมพันธ์ที่ละเอียดอ่อนระหว่างมนุษย์กับสัตว์ การที่แม่กล่อมลูกให้หลับนอน โดยพูดถึงสัตว์ต่างๆ เช่น แมวโพง แมวน้อย และหมาอีมา แสดงถึงการชู ซึ่งผู้ใหญ่นำมาใช้เพื่อให้เด็กกลัว จะได้รับนอนหลับเร็ว ๆ เพื่อจะได้ออกไปทำงาน โดยนำสัตว์ที่เลี้ยงไว้ในบ้าน หรืออยู่รอบ ๆ ตัวมาเป็นเครื่องมือช่วยให้เด็กนอนหลับ นอกจากนี้ การกล่าวถึงสัตว์ต่างๆ เช่น แมงจินาย แมงบัง ตักแตนเขี้ยว แมงจิ้งหรีด ฝูงนก และแมงซอน สะท้อนถึง การฟังเสียงของสัตว์ต่างๆ เป็นส่วนหนึ่งของการกล่อมนอน แสดงให้เห็นถึงความเคยชินและการรับรู้ถึงการมีอยู่ของสัตว์รอบตัว "ฝนตกริน กบเขียด อึ้งฮ้อง" แสดงถึงบรรยากาศธรรมชาติในช่วงฤดูฝนที่ทำให้เกิดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสัตว์น้ำ ความพอใจในความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายใกล้ชิดผูกพันกับธรรมชาติ สะท้อนถึงบุคลิกภาพการอ่อนน้อมถ่อมตนของคนอีสานอีกด้วย

(3) ด้านอาหารการกิน

อาหาร หมายถึง สิ่งที่มนุษย์นำมาบริโภคได้โดยปราศจากอันตรายจากพิษหรือโทษอื่นใดต่อร่างกาย แต่จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อร่างกาย ซ่อมแซมส่วนที่ชำรุดสึกหรอ ให้พลังงานและความอบอุ่น ตลอดจนช่วยในการคุ้มกันโรค อาหารที่นำมาบริโภคนั้นมีแหล่งที่มาทั้งจากธรรมชาติ และผลิตเอง ทั้งจากสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ดังนั้นอาหารประจำวันของมนุษย์จึงจำเป็นต้องประกอบด้วยสารอาหารที่เพียงพอต่อร่างกาย เพราะเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อร่างกายดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น การศึกษาผลงานของสวิง บุญเจิม พบว่าในวรรณกรรมได้มีการนำเสนอเนื้อหาอธิบายให้เห็นถึงอาหารการกินของบรรดากลุ่มชนในสังคมอีสาน ที่มีทั้งอาหารที่หาได้จากธรรมชาติ และอาหารที่ผลิตขึ้นมาเอง ถึงแม้ว่าจะไม่แสดงให้เห็นรายละเอียดมากนัก แต่ก็สามารถทำให้เข้าใจถึงแหล่งที่มาของอาหารของกลุ่มชนนั้นได้ ซึ่งอาหารแต่ละชนิดมีความแตกต่างกันตามคุณค่าของมัน ดังตัวอย่างที่ปรากฏ

ดังตัวอย่างที่ 3

บ่ได้ลั๊ยลาชิ้น หนีไปกินปลาแดกกึ่ง บ่ได้ละ

ตอนขึ้น ไปกินก้อย อ่อม กระแต ดอกนา

(ผญา)

จากตัวอย่างผญา สะท้อนถึงวิถีชีวิตและการกินของชาวอีสานได้อย่างชัดเจน โดยมีการกล่าวถึงอาหารหลายประเภทที่เป็นที่นิยมในภูมิภาคอีสาน ชาวอีสานนิยมรับประทานสัตว์หลายชนิด เช่น ปลา กบเล็ก และกระแต การเปลี่ยนอาหารตามฤดูกาลหรือความสามารถในการหาอาหารแสดงถึงความยืดหยุ่นและความหลากหลายของวัตถุดิบที่ใช้ในการปรุงอาหาร ปลาแดกหรือ (ปลาร้า) ที่เป็นผลิตภัณฑ์หมักจากปลา และอึ่งที่จับจากธรรมชาติ วัตถุดิบเหล่านี้ไม่เพียงแต่หาง่าย แต่ยังสะท้อนถึงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ การปรุงอาหารแบบก้อยและอ่อมเป็นวิธีการทำอาหารที่สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ก้อยเป็นการปรุงเนื้อสัตว์ดิบหรือ

สุกที่มีเครื่องปรุงรสจัดจ้าน ส่วนอ่อนเป็นแกงที่ใส่สมุนไพรและผักต่างๆ วิธีการปรุงเหล่านี้แสดงถึงความรู้และภูมิปัญญาดั้งเดิมในการทำอาหาร

โดยมีวิธีการปรุงแบบดั้งเดิม เช่น ก้อยและอ่อม ซึ่งสะท้อนถึงความยืดหยุ่นและภูมิปัญญาในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในการสร้างสรรค์อาหารที่อร่อยและมีคุณค่า

(4) ด้านการละเล่น ดนตรี

ดนตรีและการแสดงของชาวอีสานเกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่เป็นพิธีกรรม การละเล่นและกิจกรรมนันทนาการ ดนตรีและการแสดงของชาวอีสานยังสะท้อนถึง โลกทัศน์ การดำเนินชีวิตและการปรับตัวกับสภาพแวดล้อมดนตรีและการแสดงของชาวอีสาน มีลักษณะตามท้องถิ่นและการผสมผสานกับวัฒนธรรมที่อยู่ใกล้เคียง เช่นชุมชนอีสานตอนบนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวัฒนธรรมกลุ่มแม่น้ำโขง ส่วนชุมชนอีสานทางตอนล่างมีความใกล้ชิดและผสมผสานกับวัฒนธรรมเขมร ดังตัวอย่างที่ปรากฏ

ตัวอย่างที่ 4

ความกล่อมลูกบทกลอนที่ ๕

อีม์ หี อีม์ หี อีม์ หี อีม์

นอนสาเดื่อหล้า หลับตา แม่ลือก่อม

เซ็งต่อเล็บ เซ็งต่อโนแดง

ยายผมแดง เอาผัว หนีจาก

อ้ายยีนคาก แบกจ้าว แบกแคน

บั้งไฟแสน เสียงดัง ฮ่วน ๆ ...

(ความกล่อมลูก 5)

จากตัวอย่างความกล่อมลูก สะท้อนวัฒนธรรมอีสานด้านการละเล่น และอัตลักษณ์ของชาวอีสานที่รักความสนุกสนาน มีการละเล่นฟ้อนรำ ดังความกล่อมลูกที่นำมาเล่า “เซ็งต่อเล็บ เซ็งต่อโนแดง” เซ็ง คือ การฟ้อนรำ การฟ้อนที่สวมเล็บในภาคอีสานนั้น ชมรมศิลปวัฒนธรรมอีสาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2567) อธิบายไว้ว่า เป็นการฟ้อนที่มักจะเกี่ยวข้องกับบุญประเพณีในท้องถิ่น ซึ่งจะมีในบุญบั้งไฟ และบุญผะเหวดเป็นส่วนมาก โดยการฟ้อนจะเกิดเป็นลักษณะการฟ้อนแบบขบวนแห่ หรือขบวนเซ็ง ในอดีตการฟ้อนประเภทที่สวมเล็บนี้ มักจะเป็นผู้ชายเป็นผู้ฟ้อนทั้งหมดเพื่อเป็นการแสดงความสามารถทางด้านนาฏศิลป์ของผู้ชาย และเป็นการแสดงความสามารถด้วยเนื้อด้วยต้องฟ้อนขณะกลางวันท่ามกลางอากาศร้อน ทั้งต้องสวมเล็บที่ยาวและหนัก รวมไปถึงเสื้อผ้าเครื่องประดับต่างๆที่พูดได้ว่ามีเท่าไรเอื้อมกันเต็มที เพื่อเป็นการแสดงความสามารถเพื่อให้ผู้หญิงได้ชม การแต่งกายแต่ละท้องถิ่นก็จะนุ่งผ้าต่างกันเช่น ผ้าโสร่งไหม ผ้าขึ้นไหม(เซ็งบอกบุญหรือเซ็งขอเหล้า ผู้ชายจะนุ่งขึ้นแทนการนุ่งโสร่ง) ผ้าไหมหางกระรอก ผ้าไหมมัดหมี่ปุม เป็นต้น แต่ปัจจุบันก็มีผู้หญิงร่วมฟ้อนด้วย

(5) ด้านการทำมาหากิน

ในสังคมอีสานนั้นต้องพึ่งพาธรรมชาติในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นอย่างมาก นั่นก็คือในการทำไร่ไถนาต้องรอน้ำฝนเท่านั้น รวมไปถึงสภาพทางสังคมอีสานที่รอน้ำฝน ก็คือสภาพของป่าในสังคมอีสานต้องรอให้ฝนตกเพื่อเกิดสรรพสิ่ง หรือความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อที่จะเป็นแหล่งอาหารของคนอีสานได้ ด้านการทำมาหากินที่ปรากฏใน ผลงานของ สวิง บุญเจิม พบภาพสะท้อนทางสังคมในการประกอบอาชีพ ได้แก่ การทำนา ทำไร่ การเลี้ยงวัวควาย การทอผ้า การหาของป่า และอาชีพข้าราชการ ซึ่งสะท้อนผ่านผลงานต่างๆ ที่ปรากฏในตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 5

...เอาเต๋อเจ้า ผักบัวก้านสี ผักชีก้านสั้น
เอาสาเด๋อ ธรณีตอนต้อน เปื่องซ่ายเปื่องขวา
ตัวเซียงลอย เฮ็ดนา กลางเดิน
เดินน้อย ๆ แม่นเดิน อีหลี...

(ความกล่อมลูก 6)

จากตัวอย่างความกล่อมลูก แสดงให้เห็นภาพสะท้อนของชาวอีสานที่สัมพันธ์กับสังคมเกษตรกรรมการทำนา ผ่านการขับกล่อมลูก ที่ว่า “ตัวเซียงลอย เฮ็ดนา กลางเดิน” เซียง แปลว่า ศักดิ์ที่ได้จากพระศาสนา ผู้ที่บวชเป็นสามเณร เมื่อลาสิกขาออกไปเขาจะให้เกียรติโดยเรียกว่า เซียง จากเนื้อร้อง หมายถึง ผู้ชายที่ผ่านการบวชเณรแล้วทำนากลางแจ้ง อาชีพทำนาถือเป็นอาชีพหลักของชาวอีสาน สอดคล้องกับ ภัทรลดา ทองเถาว์ และสุวัฒนา เลี่ยมประวัติ (2563) พบว่า การทำนาเป็นอาชีพหลักในการสร้างรายได้มาจุนเจือครอบครัวชาวอีสานจึงมีความปรารถนาให้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ เจริญงอกงามได้ทั้งปริมาณและคุณภาพเพื่อจำหน่ายให้ได้ราคาดี ชาวอีสานจึงมีคาถาจำนวนมากที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนามีการกล่าวถึงผีตาแฮกและแม่โพสพ ได้แก่ คาถาเกี่ยวข้าว คาบปลงข้าวคาถานำข้าวขึ้นยุ้งฉาง คาถาเปิดเหล่า เป็นต้น สะท้อนให้เห็นบทบาทหน้าที่ ความสำคัญ และผลประโยชน์ของผีตาแฮก และแม่โพสพ กับการทำนาและความเป็นอยู่ของชาวอีสาน การทำอาชีพเกษตรกรรมต้องอาศัยปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรทางธรรมชาติในเรื่องน้ำ ดิน อากาศหรือปัญหาในเรื่องศัตรูพืชซึ่งยากที่จะควบคุมได้ การบูชาผีตาแฮกและแม่โพสพนี้เปรียบเสมือนการสร้างขวัญกำลังใจก่อนการทำนาให้ช่วยปกป้องรักษาข้าวกล้าในนาจึงนำมาซึ่งกำลังใจและลดความตึงเครียดในการประกอบอาชีพ

2. วัฒนธรรมทางจิตใจ

วัฒนธรรมทางจิตใจ หมายถึง สิ่งที่ทำให้ปัญญาและจิตใจมีความเจริญงอกงามได้แก่การศึกษาวิชาความรู้ อันบำรุงความคิดทางปัญญา ศาสนา จรรยา ศิลปะ วรรณคดี กฎหมายระเบียบประเพณี ซึ่งส่งเสริมความรู้ทางจิตใจให้งอกงามหรือให้สบายใจ จากการศึกษาผลงานของสวิง บุญเจิม พบภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมอีสานประเภท วัฒนธรรมทางใจ 3 ด้าน ได้แก่ ภาพสะท้อนประเพณี ภาพสะท้อนความเชื่อ และภาพสะท้อนกฎระเบียบทางสังคม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) ภาพสะท้อนประเพณี

การศึกษาผลงานของสวิง บุญเจิม ปรากฏความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมของคนอีสาน ขนบธรรมเนียมประเพณีมาจากคำว่าขนบธรรมเนียม และประเพณี ประภาสศรี สีหอำไพ (2550) กล่าวว่า ขนบธรรมเนียม เป็นวิธีปฏิบัติตนในโอกาสต่างๆ ที่สังคมยอมรับ การปฏิบัติต่อกันระหว่างบุคคลในสังคมนี้ ทำตามความนิยมที่เคยชิน ถ้าทำผิดความนิยมก็มักไม่เป็นความผิดร้ายแรงนอกจากถูกตำหนิติเตียน ส่วนประเพณี (traditions) เป็นขบวนการที่กำหนดพฤติกรรมในสถานการณ์ต่าง ๆ ของสังคมซึ่งยึดถือ มานานจนเป็นระเบียบแบบแผนถ้าใครฝ่าฝืนมักได้รับโทษทางสังคม ผลการศึกษาผลงานของสวิง บุญเจิมพบภาพสะท้อนประเพณีในสังคมอีสาน ดังนี้

(1) ประเพณีแต่งงาน

สวิง บุญเจิม (2563) อธิบายประเพณีการแต่งงานของคนอีสานโบราณ ว่ามีความเชื่อว่า ผู้ที่เป็นผู้ชาย ถ้าไม่ได้บวชถือว่าเป็นคน ไม่มีความรู้ ไม่มีความสามารถ ไม่มีใจพากเพียรในการเสาะหาเลี้ยงชีพ เพราะฉะนั้น คนที่ไม่เคยบวชจะไม่ค่อยมีใครอยากได้เป็นลูกเขยคนอีสานโบราณ มิใช่คนขาดความรู้ด้านสังคมวิทยาเมื่อลูกชายผ่านการบวชเรียนแล้ว ลูกผู้หญิงบรรลุนิติภาวะแล้วเขาจะรักกันเอง หรือพ่อแม่ชอบใจแล้วชักนำ

ให้ก็ตาม ท่านจะเปิดโอกาสให้เขาได้พบปะพูดคุยศึกษาใจกันก่อนแต่งงานโดยใช้เวลานานพอสมควร มีหลายรายที่แต่งงานกันไม่ได้เพราะพระชนะไม่ตรงกัน และท่านก็ให้เสรีภาพในการตัดสินใจของลูกเช่นกัน แม้ว่าการบังคับบ้างก็มีจำนวนน้อย โดยเฉพาะการบังคับลูก นี้จะมีผู้ที่ฐานะค่อนข้างดีและค่อนข้างเห็นแก่ตัว การเปิดโอกาสให้หญิงชายพบปะพูดคุยก็ถือเป็นการเล่นสวามิภักดิ์

จากการศึกษาผลงานของสวิง บุญเจิม พบว่า สะท้อนประเพณีของคนอีสานเรื่องการแต่งงาน การปลูกฝังคุณงามความดี ให้แก่คู่แต่งงาน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 6

ผูกแขนคู่แต่งงาน

ผูกแขนฝ่ายชาย ศรี ศรี วันเดือนปีข้ามล่วงแล้ว จนลูกแก้วใหญ่สูง ผูลุงป้าและพ่อแม่ทั้งเผ่าแก่และตายายมาทันหลายพริ้งพร้อม มาโอบอ้อมจัดแต่งงาน ตามเวลาพระยาแณกำหนดไว้ แต่งแล้วให้ประพาศธรรม จังสีนำครอบครัวไปมัดผิง ให้มีใจจดจ่อแม่น้ำในที อันมีคุณสมบัติ...

ผูกแขนฝ่ายหญิง โอมแม่คนดียวอดแก้ว ผู้เลิศแล้วชื่อว่าแม่ธรณี เป็นผู้มฤตมิตีอาภาพแม่หากเป็นผู้ปราบพญามาร ได้ฮ่วมบุญสมภารพระพุทธเจ้า มีพระเจ้าตรัสส่งสรณญาณ ฮิตผมเป็นน้ำท่วมพญามารจมจุ่ม น้ำท่วมท่วมมารล้นท่วมตายอันหนึ่งนั้น แม่หากมีใจกว้างเปรียบแผ่นธรณีแม่นลิ้มผู้ซัดผู้กัน เยี่ยวใส่พร้อมน้ำลายซัดมดแม่มแม่มก่บเคียดค้อยซังเกลียดคนได้ แม่ธรณีฮักฮาลู่คนเสมอตามฝ่ายเส้นนี้เอาผูกแขนนาง ให้เจ้ามีใจหนักดังธรณีนั่นจังสิตมมวลงหมได้เป็นกองจังสิตมของเฮือนได้เป็นล้าน ให้เจ้าสำราญมันครองเฮือนครองคู่ มีลูกเต้ากะมีล้วนแต่ผู้ดี พุทธะมะอะอุ นะโมพุททะยะ สะหาวุหม

(บทความผูกแขน ความสอนปู่ย่า-ตายาย- ไก่เขย)

จากตัวอย่าง ความผูกแขน คู่แต่งงานฝ่ายชาย และฝ่ายหญิง ซึ่งเป็นบทสวดอยู่ที่อยู่ในขั้นตอนประเพณีแต่งงาน จากเนื้อความความผูกแขนฝ่ายชาย พิธีผูกแขนฝ่ายชายในวัฒนธรรมการแต่งงานของคนอีสาน ซึ่งมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ในการอวยพรและกำชับให้ฝ่ายชายปฏิบัติตามอย่างเหมาะสมหลังการแต่งงาน คุณสมบัติของฝ่ายชายที่ถูกเน้นย้ำในบทกลอน ดังจากการแต่งงาน ฝ่ายชายต้องมีความรับผิดชอบต่อการครอบครัวและปฏิบัติตามตามหลักศีลธรรม ฝ่ายชายต้องมีบทบาทในการนำพาครอบครัวไปสู่ความสำเร็จและความมั่นคง ฝ่ายชายต้องมีจิตใจที่อ่อนโยนและมีน้ำใจ เปรียบเสมือนน้ำในแม่น้ำที่ไหลเอื่อย ๆ และมีคุณประโยชน์ต่อสิ่งรอบข้าง

(2) ประเพณีการบวช

ประเพณีการบวชในสังคมอีสานเป็นหนึ่งในประเพณีที่มีความสำคัญและมีความหมายอย่างลึกซึ้ง ในวัฒนธรรมท้องถิ่น การบวชเป็นพิธีกรรมทางศาสนาที่แสดงถึงความเคารพต่อพระพุทธศาสนาและการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา และยังถือเป็นช่วงเวลาสำคัญในชีวิตที่หนุ่มอีสานจะได้เรียนรู้และฝึกฝนคุณธรรมตามหลักศาสนาพุทธ สวิง บุญเจิม (2563) กล่าวว่า ชาวอีสานถือว่าการบวชเป็นการได้ตอบบุญแทนคุณของพ่อแม่ที่คุ้มกว่าการทำบุญทุกอย่าง คงจะเป็นเพราะสมัยก่อนไม่มีโรงเรียนสอนแต่คนที่บวชทุกคนจะอ่านหนังสือได้ มีความรู้ทุกอย่างค่อนข้างสมบูรณ์เพราะทุกอย่างมีสอนในวัด ท่านเจ้าอาวาสจะเป็นครูที่รอบรู้ที่สุด ทั้งหนังสือเลขคณิตตำรา ยา ตำราหมอดู นิทานคำสอน ธรรมวินัย ธรรมภาคครองเรือน (คิทธิปฏิบัติ) ขนบธรรมเนียม ประเพณีความรู้ภาคเกษตรกรรม (แฮกไฮ่แฮกนา) ฯลฯ มีการปฏิบัติเกี่ยวกับวิธีบวชดังนี้

การคัดเลือกผู้จะบวช บัณฑิตในหมู่บ้านจะคัดเลือกผู้จะบวช โดยที่พ่อแม่ผู้ประสงฆ์ให้ลูกบวช จะไปหาบัณฑิตหรือพ่อใหญ่ประเพณีในหมู่บ้าน เพื่อหารือเกี่ยวกับอายุ เครื่องบริวาร การเรียนขานนาค การฝากนาค ฯลฯ ถ้าไม่มีบัณฑิตดังกล่าว ก็จะหารือเจ้าอาวาสโดยตรง ถ้าอายุต่ำกว่า 20 ปี แม้นบในครรรค์ 8 เดือนเข้าไปยังไม่ครบ 20 ปี ก็ให้บวชเป็นสามเณร หรือ “จ้าว” ถ้าพอ 20 ปี ก็ให้บวชพระหรือ “เจ้าหัว” หรือเวลาเรียกๆ ว่า “หม่อม”

ประเพณีการบวชถือเป็นมิติทางสังคมที่สำคัญของชาวอีสาน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 7

ความผูกพันนานาค

อะยัง นาโค เจ้านาคนี้เป็นนาคคนดี มีราศีใสสะอาดเจ้าลาพ่อแม่ก่อนจั่งลิมาบวชในพระพุทธศาสนา เจ้าจึงมาปลงผมและแก้ควี้ เลียงโฮฮัวแห่นาคา หลังกันมาบ่ขาด งามสะอาดเป็นถั่วแฉว เรียงเป็นแนวงามยิ่ง แล้วก็จั่งขึ้นมาศาลาทุกคนมาอวยพรให้เจ้า ข่อยหมอเผ่าสิดได้ผูกแขนว่า

โอม ศรี ศรี ฝ่ายขาวดีเส้นประเสร็จ ฝ่ายแก้วเกิดเมืองสวรรค์อินทร์ปูนปั้นปั้นแต่ง แล้วจึงแบ่งส่งลงมา ผูกแขนตาก็จิกกลับเป็นเด็กน้อยผูกแขนผู้มียศน้อยก็จิกมียศสูง ผูกแขนสูงก็จิกอุ้ยฮักป้า ผูกแขนคนบ่ก็กลับตัวเป็นคนดีผูกแขนนารีก็จิกได้สามีผู้ประเสริฐ ผูกแขนเจ้านาคผู้เลิศ ก็จิกได้เป็นมหาเถร สอนพระเณรพ่อย้อย อายุชัยได้ฮ้อยยี่สิบพระวัสสา ก็ข้าเทอญฯ สาธุ

(ความผูกพัน ความสอนปู่ย่า-ตายาย- ไก่เขย)

จากตัวอย่าง ความผูกพันนานาค เนื้อหาสะท้อนให้เห็นว่า การบวชเป็นพิธีกรรมที่สำคัญ การบวชในพระพุทธศาสนาถือเป็นพิธีกรรมที่สำคัญและได้รับการเคารพอย่างสูงในสังคมอีสาน การบวชไม่ได้เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงสถานะของบุคคลจากคฤหัสถ์มาเป็นบรรพชิต แต่ยังเป็นการสั่งสมบุญบารมีและแสดงถึงความกตัญญูต่อบิดามารดาและครอบครัว การที่นาคต้องลาพ่อแม่ก่อนบวชเป็นการแสดงถึงความกตัญญูและความเคารพต่อผู้มีพระคุณ พิธีแห่นาคสะท้อนความสนุกสนาน การมีความสุข คนในชุมชนมารวมตัวกันเพื่อร่วมงานแห่นาคแสดงถึงความสามัคคีและการให้ความสำคัญกับเหตุการณ์สำคัญในชีวิตของสมาชิกในชุมชนพิธีแห่นาคและการมารวมตัวของคนในชุมชนเพื่อร่วมงานแห่นาคแสดงถึงความสามัคคีและการให้ความสำคัญกับเหตุการณ์สำคัญในชีวิตของสมาชิกในชุมชน

(3) ประเพณีเกี่ยวกับงานศพ

ประเพณีเกี่ยวกับงานศพในสังคมอีสานมีขั้นตอนและพิธีกรรมที่สืบทอดกันมายาวนาน แสดงถึงความเคารพและความรักต่อผู้ล่วงลับ รวมถึงการแสดงความสามัคคีในชุมชน พิธีกรรมต่าง ๆ มีความหมายและความสำคัญที่เป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมอีสาน ข้อมูลที่นำเสนอจะช่วยให้เข้าใจถึงกระบวนการและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับประเพณีงานศพในสังคมอีสาน จากการศึกษาผลงานของ สวิง บุญเจิม พบประเพณีเกี่ยวกับการตายในสังคมอีสาน มีพิธีกรรมหลายประการ เป็นความเชื่อของท้องถิ่นอีสานที่ต้องการจะให้ดวงวิญญาณของผู้เสียชีวิตไปสู่สุคติอย่างสงบสุข ด้วยการทำพิธี ต่าง ๆ ในวรรณกรรมเรื่อง สร้อยสายคำ ปรากฏคำสอนที่เกี่ยวกับการปฏิบัติเกี่ยวกับการตายได้แก่ การอาบน้ำศพ การปลงศพ

(4) ประเพณีสู่ขวัญ

ประเพณีสู่ขวัญเป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญและแพร่หลายในสังคมอีสาน ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงความห่วงใยและการให้กำลังใจแก่บุคคลที่ได้รับการสู่ขวัญ คำว่า "สู่ขวัญ" หมายถึงการเรียกขวัญหรือกำลังใจให้กลับมาสู่ตัวบุคคล ซึ่งเชื่อว่าจะนำมาซึ่งความสุข ความเจริญ และความปลอดภัยในชีวิต สวิง บุญเจิม (2563) กล่าวว่า การสู่ขวัญ เป็นกรรมวิธี หนึ่ง ที่เรียก ขว้างดับสุขชีวิต ถ้าชีวิตมีชีวา ก็จะสามารถทำอะไร ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เกี่ยวกับขวัญนี้มีการดำเนินการเพื่อบำรุงขวัญ เรียกว่า การสอนขวัญ จากการศึกษาผลงานของสวิง บุญเจิม พบบทสวดสู่ขวัญก่อนแต่งงาน สู่ขวัญแม่เฒ่า สู่ขวัญแม่อยู่กรรม สู่ขวัญแม่ลูกอ่อน สู่ขวัญเด็กน้อย สู่ขวัญบ่าวสาว สู่ขวัญนาค สู่ขวัญครู สู่ขวัญทหาร สู่ขวัญตำรวจ สู่ขวัญสามฮาม สู่ขวัญพราหมณ์ และการสู่ขวัญคนป่วย การสู่ขวัญเป็นระบบความคิด ความเชื่อ เป็นวิถีชีวิตที่ส่งผลต่อสุขภาพทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ในถิ่นอีสานถือฮีสืบสองคองสืบสี่เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวให้บุคคล ชุมชนมีสุขภาพะตลอดมา

ความเชื่อเกี่ยวกับการสู่วิถีเป็นจิตวิทยาอย่างหนึ่ง ที่มีปัจจัยส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตมากมายประการ วัฒนธรรมอีสานจะยังคงเป็นพลังสำคัญในการปรับตัวให้เกิดสุขภาวะได้ การสู่วิถีมีความสำคัญต่อภาวะสุขภาพ เมื่อมีผู้เจ็บป่วยไข้ วัฒนธรรมอีสานจะมีการสู่วิถีคนป่วย ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 8

ความผูกพันคนป่วย

โอมพระพุทโธ โอมพระพุทธัง หมอเผ่ากล่าวไว้ คนลิใช้นั้นมีอยู่หลายอัน ข้อหนึ่งนั้น เป็นเพราะวันเดือนปีมันด้อยโตเฟื่องน้อยกำลังบ่แข็ง ข้อสองนั้น เป็นเพราะแสงฤดูอากาศพาอาพาธ เจ็บไข้ไล่หนาว ข้อสามนั้น เป็นเพราะอาหารท้องกินลงไปผิดธาตุ พาป่วยไข้นอนล้มไล่หมอน ข้อสี่นั้น เป็นเพราะจิตใจเจ้ารวนเรวอกแวก บ่เที่ยงมันกะพาเจ้าป่วยไข้ข้อห้า นั้น เป็นเพราะเจ้าบ่ไหว้ พระถือศีล วิญญานฝึ้งเบียดเบียนโตเจ้า

บัดนี้ ข่อยจักผูกพันให้เจ้าระวังโตบ่ประมาท ทั้งห้าข้อให้เขียนแก้อย่ามดโต ทั้ง 5 ข้อเอ็ดได้ให้ดีหมิด ข่อยจักอวยพรชัยให้อยู่ดีเมื่อหน้าว่า สัพพะทุกข์ สัพพะโรค สัพพะโรค สัพพะภัย สัพพะเสนียดจัญไร ให้มันหนีไปออกนอก ให้มันไปอยู่ชอกจักรวาท ให้เจ้าสุขสำราญตราบ ต่อเท่า อายุเจ้าฮ้อยขบพันวัสสา สະตะวัสสา จะ อายุ จะ ชีวะสิทธิะวันตุ เต สาธุ

(ความผูกพัน ความสอนปู่ย่า-ตายาย- ไผ่เขย)

จากตัวอย่างบทสวดสู่วิถีผูกพันผู้ป่วย สะท้อนให้เห็นการให้ขวัญและกำลังใจผู้ป่วย การกล่าวคำอวยพร เป็นการส่งเสริมกำลังใจและการมอบพลังบวกให้แก่ผู้ป่วย โดยอวยพรให้พ้นจากทุกข์ โศก โรค และภัยต่าง ๆ ทำให้เกิดความเชื่อมั่น มีกำลังใจ เป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญในการช่วยให้อาการป่วยทุเลาลงได้

2) ภาพสะท้อนความเชื่อ

ชาวอีสานมีความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมที่หลากหลาย โดยทั่วไปแล้วผลงานของสวิง บุญเจิมมีความเชื่อในพระพุทธเจ้าเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังมีการเคลื่อนไหวทางศาสนาอื่น ๆ อย่างมหาศาลธรรมกายที่มีผู้นับถือมากในบางพื้นที่ของอีสาน และยังมีศาสนาพื้นเมืองและความเชื่อในวิญญาณที่ภาคเหนือของประเทศ อีกทั้งยังมีการรวมถึงศาสนาและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและประเพณีโบราณของพวกเขาด้วย ตัวอย่างเช่น การเคลื่อนไหวที่เกี่ยวข้องกับผีใหญ่บ้านหรือผีใหญ่บ้านในบางพื้นที่ ซึ่งมีบทบาททางสังคมและการบวงสรวงในชุมชน จากการศึกษาผลงานของ สวิง บุญเจิม พบความเชื่อ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์ และความเชื่อความฝัน

3) ภาพสะท้อนกฎระเบียบทางสังคม

ผลงานของ สวิง บุญเจิม มีบทบาทสำคัญในการสะท้อนกฎระเบียบทางสังคมผ่านการสอนค่านิยม ศีลธรรม การรักษาประเพณี วัฒนธรรม การเสริมสร้างความสามัคคี การวิพากษ์สังคม การให้กำลังใจและให้ความหวัง เรื่องราวที่ถ่ายทอดผ่านวรรณกรรมช่วยสร้างความเข้าใจและความเข้มแข็งในชุมชนอีสาน ผลงานต่าง ๆ สะท้อนกฎระเบียบทางสังคม ได้แก่

(1) หลักปฏิบัติสำหรับผู้ปกครอง เป็นผู้มีคุณธรรม ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ยึดหลักพรหมวิหาร 4 การตั้งตนไว้ชอบ การไม่อวดและหลงตน

(2) หลักปฏิบัติสำหรับพระสงฆ์ผลงานของ สวิง บุญเจิม นอกจากสะท้อนการประพฤติปฏิบัติตนแล้วของคนในสังคมแล้ว ยังพบแนวทางการปฏิบัติตนของพระสงฆ์ ซึ่งสะท้อนผ่านผลงาน ธรรมสร้อยสายคำ ว่าด้วยกำเนิดประเพณีต่างๆ ความผูกพัน และของอัชชา อุขาวดี วรรณประภา (2554) กล่าวว่า พระสงฆ์ คือ หมู่พระภิกษุผู้เป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้เรียนรู้พระธรรมวินัย แล้วปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด ดำเนินตามแนวทางที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้พระสงฆ์ ทำหน้าที่เป็น ศาสนทายาท คือ เป็นผู้รับมรดกทางศาสนา ด้วยการ

รักษาพระธรรมของพระพุทธองค์ แล้วนำออกเผยแผ่สั่งสอนให้ผู้อื่นรู้ตามสืบ ๆ กันมา โดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก ทำให้ผู้ที่เกิดมาภายหลังยังมีโอกาสพบพระพุทธศาสนาด้วยดั่งนั้น อาจกล่าวได้ว่า พระสงฆ์มีบทบาทต่อคนในสังคมมาก และเป็นผู้ที่คนในสังคมให้ความเคารพนับถือ ในวรรณกรรมเรื่องสร้อยสายคำนั้น ปรากฏคำสอนเพียงประเด็นเดียวคือ อายตนะ หรือ ผัสสะ คำว่า ผัสสะ แปลว่า ความกระทบ หรือในทางธรรมะ หมายถึง ความประชุมกันของ อายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ แต่ละทาง ในทาง 6 ทาง คืออายตนะภายใน ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และเรื่องราว จากการศึกษาวรรณกรรมเรื่อง สร้อยสายคำ พบ คำสอนเรื่อง อายตนะในตอนพระพุทธเจ้าเทศนาสั่งสอนพระอินทกะมหาบุลลี

(3) หลักปฏิบัติสำหรับบุคคลทั่วไป ผลงานของ สวิง บุญเจิม สะท้อนหลักปฏิบัติสำหรับบุคคลทั่วไป ซึ่งพบว่าในวรรณกรรมต่างๆ ชาวอีสานยึดถือเป็นหลักปฏิบัติ การถือศีลปฏิบัติธรรม การรู้จักประมาณตน การยึดหลักจารีต และการวางแผนพฤติกรรม

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาผลงานของสวิง บุญเจิม ทั้ง 8 เรื่องพบภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมอีสานที่ปรากฏในผลงาน แบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ และวัฒนธรรมที่ทางใจ ผลงานของสวิง บุญเจิม เป็นเครื่องมือการหล่อหลอมบุคลิกภาพของคนอีสานให้มีลักษณะอ่อนน้อมถ่อมตน ความพอใจในความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายใกล้ชิดผูกพันกับธรรมชาติ สอดคล้องกับผลการวิจัยของบุญเลิศ วิวรรณ (2015) ศึกษาวัฒนธรรมอีสานในนวนิยายเรื่องครูบ้านนอก จากวิถีชีวิตดั้งเดิมสู่เศรษฐกิจที่ยั่งยืน พบวัฒนธรรมทั้ง 5 ด้าน คือ วัฒนธรรมด้านศิลปวัฒนธรรมด้านมนุษยศาสตร์วัฒนธรรมด้านการช่างฝีมือ วัฒนธรรมด้านกีฬาและนันทนาการ วัฒนธรรมด้านคหกรรมศิลป์ ตามแนวคิดของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2522 อาจจะแยกให้เห็นเป็นแขนงใหญ่ๆ ดังนี้ คือ ด้านภาษา การไหว้ประเพณีทางพระพุทธศาสนา ประเพณีการบายศรีสู่ขวัญ มารยาทในสังคม การปกครอง การรักษาโรคแบบพื้นบ้าน การทอผ้า การแกะสลัก การทอเสื่อ การจักสาน การละเล่นพื้นบ้าน การตีกลอง การเป่าแคน การประกอบอาชีพ โดยวัฒนธรรมทั้งหมดแสดงให้เห็นถึงเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยถิ่นอีสานที่ปรากฏในนิยายเรื่อง “ครูบ้านนอก” แม้จะตีพิมพ์ไปหลายปีแล้ว แต่วัฒนธรรมบางอย่างในท้องถิ่นอีสานที่เคยกล่าวไว้ในนิยายดังกล่าว ยังสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นอย่างเข้มแข็ง แม้จะไม่เหมือนอดีต เนื่องจากสังคมอีสานในปัจจุบันมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นก็ตาม แต่วัฒนธรรมอันแสดงให้เห็นถึงรากเหง้าหากสูญหายไปความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของคนไทยถิ่นอีสานก็จะหายไปด้วย

นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องการสู่ขวัญเป็นพิธีกรรมทางจิตวิญญาณที่มีความสำคัญในวัฒนธรรมอีสาน เพื่อเรียกขวัญและกำลังใจกลับมาให้กับผู้ป่วยหรือผู้ที่ประสบกับความทุกข์ การสู่ขวัญเชื่อว่าจะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งและความสมดุลในจิตใจพิธีสู่ขวัญมักจะดำเนินการโดยหมอขวัญหรือผู้มีความรู้ทางพิธีกรรม โดยมีการผูกข้อมือด้วยด้ายสายสิญจน์ การสวดมนต์และการกล่าวคำอวยพร เพื่อเรียกขวัญให้กลับมาอยู่กับตัวผู้ป่วย สอดคล้องกับผลงานวิจัยของ สุรเชษฐ์ คูหาเลิศและอรอุษา สุวรรณประเทศ (2566) ศึกษาการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ: ความหมาย คุณค่า และตัวตนของคนไทยภาคเหนือและอีสาน กล่าวว่า การรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญของกลุ่มชนในวัฒนธรรมไทยและไท ยังสะท้อนให้เห็นถึงกลไกทางสังคมวัฒนธรรมในฐานะพลังขับเคลื่อนทางชีวิตและจิตวิญญาณ เพื่อช่วยให้มนุษย์ผ่านวิกฤตการณ์ในชีวิตไปได้

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

งานวิจัยนี้ได้สร้างองค์ความรู้ใหม่ในด้านภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมอีสานที่ปรากฏในผลงานของสวิง บุญเจิม โดยสามารถสรุปได้ว่า

1. วัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Culture): ผลงานของสวิง บุญเจิม ได้สะท้อนชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอีสานผ่านสรรพสิ่งและสิ่งมีชีวิต เช่น การใช้ชีวิตประจำวันที่ยเรียบง่าย การกินอาหารพื้นบ้าน การละเล่นและดนตรีที่สะท้อนถึงความสนุกสนาน และการทำมาหากินที่สะท้อนถึงการพึ่งพาตนเองและทรัพยากรธรรมชาติ

2. วัฒนธรรมทางใจ (Intangible Culture): ภาพสะท้อนประเพณีและความเชื่อทางศาสนาที่สวิง บุญเจิมนำเสนอ ทำให้เห็นถึงความสำคัญของประเพณีต่าง ๆ เช่น ประเพณีแต่งงาน ประเพณีบวช ประเพณีเกี่ยวกับงานศพ และประเพณีสู่ขวัญ รวมถึงความเชื่อที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์ และความเชื่อเกี่ยวกับความฝัน

3. กฎระเบียบทางสังคม (Social Norms): ผลงานของสวิง บุญเจิม ยังสะท้อนถึงหลักปฏิบัติที่ชาวอีสานยึดถือ เช่น หลักพรหมวิหาร 4 การถือศีลปฏิบัติธรรม การรู้จักประมาณตน และการยึดหลักจารีต รวมถึงการวางแบบแผนพฤติกรรมที่เหมาะสมสำหรับผู้ปกครอง พระสงฆ์ และบุคคลทั่วไป

สรุป

ภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมอีสานที่ปรากฏในผลงานของสวิง บุญเจิม สะท้อนเกี่ยวกับความเชื่อมากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความเชื่อเรื่องพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักที่ชาวอีสานนับถืออย่างเคร่งครัด วัดและพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในชุมชน ทั้งในด้านการเป็นศูนย์รวมทางศาสนา การศึกษา และการดำเนินกิจกรรมทางสังคมการบวชเป็นพระสงฆ์เป็นหนึ่งในประเพณีที่สำคัญของชาวอีสาน ชายหนุ่มส่วนใหญ่จะผ่านการบวชเพื่อศึกษาและปฏิบัติธรรม การบวชยังเป็นการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา ความเชื่อเกี่ยวกับผีเป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นซึ่งมีบทบาทในการควบคุมกฎระเบียบทางสังคม นอกจากนี้ยังเป็นกุศโลบายในการสร้างขวัญและกำลังใจ เป็นการรักษาโรคตามความเชื่อของชาวอีสานเป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

วัฒนธรรมและประเพณีของชาวอีสานยังคงหลงเหลืออยู่และได้รับการสืบสานมาจนถึงปัจจุบัน ความยืดหยุ่นในการปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัย งานวิจัยนี้มีประโยชน์หลากหลายด้าน ได้แก่

1) การอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น ช่วยในการอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมและประเพณีของชาวอีสาน ซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณค่าและควรได้รับการถ่ายทอดไปยังคนรุ่นหลัง

2) การศึกษาและการวิจัยเพิ่มเติม องค์ความรู้ใหม่ที่ได้รับสามารถใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการศึกษาและวิจัยเพิ่มเติมเกี่ยวกับวัฒนธรรมอีสาน รวมถึงการเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมในภูมิภาคอื่น ๆ

3) พัฒนาชุมชนและสังคม ข้อมูลจากงานวิจัยสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาชุมชนและสังคมอีสาน ทั้งในด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในท้องถิ่น

4) การเผยแพร่องค์ความรู้ งานวิจัยนี้สามารถใช้เป็นสื่อในการเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมอีสานให้กับผู้ที่สนใจ ทั้งในระดับชาติและนานาชาติ

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

สำหรับประเด็นในการวิจัยครั้งต่อไปควรทำวิจัยในประเด็นเกี่ยวกับการเปรียบเทียบความคงอยู่ของวัฒนธรรมอีสาน และการเปลี่ยนแปลงไปของสังคมชนบทอีสานจากอดีตจนถึงปัจจุบัน หรือ ศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับตำรายาพื้นบ้านของชาวอีสาน

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2560). *การติดตามและประเมินการส่งเสริมค่านิยมของคนไทย*. กรุงเทพฯ: เจริญผลกราฟฟิค.
- ชมรมศิลปวัฒนธรรมอีสาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2567). *วัฒนธรรมอีสาน*. สืบค้นเมื่อ 20 มิถุนายน 2567, จาก <http://www.isan.clubs.chula.ac.th/th/>
- บุญเลิศ วิวรรณ. (2015). “วัฒนธรรมอีสานในนิยายเรื่องครูบ้านนอก: จากวิถีชีวิตดั้งเดิมสู่เศรษฐกิจที่ยั่งยืน.” *Journal of Korean Association of Thai Studies*, 22(1), 1-34.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2560). *ประเพณีประเพณีในชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง*. ขอนแก่น: คลังนาวิทยา.
- ประภาศรี สีหอำไพ. (2550). *พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระยาอนุমানราชชน (ยง เสฐียรโกเศศ). (2480). *เรื่องวัฒนธรรม*. พระนคร: โรงพิมพ์ภักดีประดิษฐ์.
- พิพัฒน์ ประเสริฐสังข์. (2567). *อัตลักษณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมอีสานในเอกสารโบราณเรื่องจันทาคต*. สืบค้นเมื่อ 20 มิถุนายน 2567, จาก <http://https://isancenter.msu.ac.th/fulltext/ARS/ARS12202.pdf>
- ภัทรลดา ทองเภาว และ สุวัฒนา เลี่ยมประวัตติ. (2563). บทบาทของความเชื่อเรื่องผีต่อสังคมอีสาน : กรณีศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต*. 15(2), 221-236.
- ภาวิณี พนมวัน ณ อยุธยา. (2564). ภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏในเรื่องสั้นหนังสือวันเด็กแห่งชาติ. *วารสารศรีนครินทรวิโรฒวิจัยและพัฒนา สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 13(26), 77-89.
- สวิง บุญเจิม. (2563). *มรดกอีสาน*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). อุบลราชธานี: มรดกอีสาน.
- สุรเชษฐ์ คูหาเลิศ และ อรุษา สุวรรณประเทศ. (2566). การรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ: ความหมาย คุณค่า และตัวตนของคนไทยภาคเหนือและอีสาน. *วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 20(3), 62-81.
- สุวิทย์ ธีรศาตวัต. (2557). *ประวัติศาสตร์อีสาน*. ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อุษาวดี วรรณประภา. (2554). *คำสอนในวรรณกรรมอีสานเรื่อง สร้อยสายคำ*. มหาสารคาม: สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.